

ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ ПРОВІДНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІКАРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ II ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

А Розглянуті важливі віхи життя і діяльності плеяди видатних українських лікарів другої половини XIX – початку XX століття: Миколи Скліфосовського, Івана Сікорського, Феофіла Яновського, Софії Окуневської, Миколи Стражеска, Володимира Підгаєцького та розкрито їх внесок у розвиток та становлення вітчизняної педагогіки. Доведено, що вони були не лише фундаторами у галузі теоретичної та клінічної медицини, а й ініціаторами реформ у системі освіти.

Ключові слова: педагогічна спадщина, освітня діяльність, медична практика, схоластичний процес, медична наука, сучасна педагогіка, лікар.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи освіти відзначається багатством ідей і підходів до творчого усвідомлення подій, явищ і процесів, що відбуваються в її сфері. Переосмислення цілей, норм, цінностей в освітній галузі, дискусії щодо ефективних педагогічних моделей, вироблення нових освітніх концепцій, пошуки оптимальних шляхів вирішення науково-практичних завдань так чи інакше потребують звернення до традицій вітчизняної педагогіки. У Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» зазначено, що навчально-виховний процес повинен здійснюватися в «органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу» [1, с. 9]. Тому, беззаперечно, важливим є глибоке вивчення педагогічної спадщини минулого, критичне осмислення світоглядних ідей представників педагогічної галузі, творче використання досвіду тих, чий імена залишаються нині «білими плямами» на теренах вітчизняної педагогіки.

Вивчення життя і творчості плеяди видатних вітчизняних лікарів другої половини XIX – початку XX століття зумовлене значним їхнім внеском не лише в розвиток світової медичної науки, а й у різні галузі суспільного життя.

Це були досить ерудовані, високоосвічені й високодуховні особистості, які, виробляючи власні погляди та ідеали, намагалися втілити їх у життя. У силу суспільно-політичного становища тогочасної України деякі з них змушені були отримувати освіту чи працювати далеко за її межами, але так чи інакше їхня професійна та громадська діяльність мала значний вплив на становлення вітчизняної медицини та розвиток української культури. Вони були не лише фундаторами в галузі теоретичної та клінічної медицини, а й ініціаторами реформ у системі медичної освіти та медичної справи. Саме небайдужість цих видатних особистостей до проблем системи освіти спонукає до перегляду педагогічних стереотипів, сприяє появі нових підходів до теоретичних і практичних проблем освітнього процесу. Критичне вивчення їхньої спадщини дозволяє глибше і повніше зрозуміти значення діяльності видатних лікарів в історії української педагогіки і сприяє розширенню наших уявлень про педагогічну дум-

ку України II половини XIX – початку XX століття.

Серед вітчизняних лікарів, педагогічні погляди яких заслуговують на увагу, – Микола Скліфосовський, Іван Сікорський, Феофіл Яновський, Софія Окуневська, Микола Стражеско, Володимир Підгаєцький. Саме ці представники медичної науки активно займалися педагогічною діяльністю, досягли в ній неабияких результатів і акумулювати в ній як найвищі досягнення медицини, так і значущі концепти педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень. Життя і творчий доробок у галузі медицини Миколи Скліфосовського неодноразово ставали об'єктом уваги вітчизняних науковців, серед яких праці В. Абліцова, О. Білоуська, В. Ждана, О. Лігоненка, В. Мирошніченка та ін. Реконструкція науково-педагогічної діяльності Миколи Скліфосовського та обґрунтування його внеску у розвиток вітчизняної педагогічної науки не знайшли відповідного відображення у науковій літературі. Ім'я Івана Сікорського звучало у працях його сучасників, радянських історіографів С. Гуревича, Б. Маньковського, Г. Морозова, Т. Юдіна, сучасних дослідників В. Авдєєва, М. Буянова, С. Степанова, Т. Трефілової, О. Таровської, Т. Філімонової, В. Менжуліна та ін. Внесок Феофіла Яновського в розвиток вітчизняної медицини та педагогічної думки було проаналізовано у працях В. Москаленка, В. Нетяженка та ін. Деякі аспекти професійної та педагогічної діяльності Софії Окуневської з'ясовувались у працях Х. Дорожовець, О. Драгомирецької, О. Кіцери, Н. Кіцери, Н. Шуманської та ін. Про видатного вченого М. Стражеска йдеться у працях В. Калити, Н. Таренди, Я. Ганіткевича, О. Матвійчук, І. Шарова та ін.

Проблемі вивчення наукової, організаційної роботи та педагогічної діяльності професора Володимира Підгаєцького присвячені дослідження Ю. Кундієва, О. Яворівського, І. Трахтенберга, І. Сахарчука та ін.

Виклад основного матеріалу. Життя і творчість видатного хірурга Миколи Скліфосовського (1836–1905 рр.) привертають до себе увагу, оскільки переконливо вказують на шляхи і механізми вирішення багатьох проблем у галузі фахової медичної освіти. Його професійна діяльність є джерелом для виявлення педагогічних ідей,

з'ясування засад педагогічної позиції.

«Відомо, – писав професор В. Кованов, що тривалий час Микола Васильович працював ординатором, потім завідувачем хірургічного відділення Одеської міської лікарні. За ці роки він став видатним хірургом із великою науково-практичною підготовкою, який глибоко усвідомлював важливе значення широкої природничо-наукової освіти. Прекрасно освічений, гарно володіючи декількома мовами, відзначаючись великою витримкою і самовладанням, будучи чуйним лікарем, він цілком підготував себе до викладацької роботи» [4, с. 6]. За досить короткий час молодий професор, не маючи достатнього педагогічного досвіду та особливої підтримки з боку викладацького складу, завойовує авторитет і широку популярність. Педагог із високою культурою й ерудицією, вихователь і взірць для молоді, він більше ніж хто інший бачив прогалини у системі тогочасної медичної освіти, зокрема переймався викладанням практичних дисциплін. Скліфосовський робить висновок про необхідність розроблення нових підходів і принципів навчання майбутніх лікарів у медичних ВНЗ. Під час планування та реалізації навчального процесу він вимагає неухильно розподіляти навантаження на теоретичний і практичний блоки, надаючи особливої уваги практичній діяльності як лікарів, так і студентів. Із великим задоволенням Скліфосовський сам навчав студентів різноманітним технічним прийомам дослідження та правилам догляду за хворим. При цьому неабияку увагу звертав на етичний і деонтологічний аспект лікарської діяльності.

Завдячуючи невтомній і наполегливій праці Скліфосовського, його новаторському підходу до вирішення нагальних медико-освітніх проблем, університетські клініки наприкінці XIX ст. були визнані кращими в Європі і являли собою унікальне явище. Як ніхто інший він дбав про створення нових медико-освітніх центрів, наголошуючи на нагальній необхідності посилення практичного викладання медицини та надання більшої уваги освіті лікарів. Враховуючи стрімкий розвиток тогочасної науки та практичної медицини, Скліфосовський вбачав за потребу періодично проводити професійну перепідготовку лікарів. З метою своїх ідей він створює навчальний заклад нового типу – інститут удосконалення лікарів.

Цей інститут став першим у світі лікувально-навчальним закладом післядипломної медичної освіти. Важливою подією кінця XIX ст. було впровадження жіночої освіти, що відбувалося за неабиякого сприяння М. Скліфосовського.

На нашу думку, особливої уваги потребує творча спадщина видатного українського діяча, доктора медицини, професора Київського університету Св. Володимира, засновника Лікарсько-педагогічного інституту для дітей із психічними вадами та Фребелівського жіночого педагогічного інституту, засновника Психіатричного товариства й Товариства тверезості у Києві Івана Сікорського (1842–1919 рр.). Закінчивши університет Св. Володимира у званні доктора медицини (за спеціальністю патологія душевних і нервових хвороб), Іван Сі-

корський розпочинає свою професійну діяльність у психіатричній лікарні Св. Миколая Чудотворця в Санкт-Петербурзі. Отримавши звання приват-доцента психіатрії і нервових хвороб, він повертається до Києва, де працює екстраординарним професором університету Св. Володимира на кафедрі систематичного і клінічного вивчення нервових і душевних хвороб. Свою увагу зосереджує на проблемах виникнення нервових захворювань у дітей, на систематичному дослідженні нервово-психічного розвитку дитини перших років життя [9]. Одним із перших Сікорський звернув увагу на дошкільний вік як окремий період дитинства. На його думку, саме цей період є визначальним для подальшого психічного розвитку дитини, накопичення об'єктивних даних про особливості дитячого організму, дозволяє визначити потенційні можливості виховних впливів, розкриття індивідуальності. Серед важливих факторів виховання, що повинні забезпечити повноцінний гармонійний розвиток особистості, він називає школу, сім'ю і «психологічну медицину». У той же час Сікорський піддає критиці особливості навчально-виховного процесу тогочасних середніх шкіл, наголошуючи, що поза увагою залишається врахування рівня психічних пізнавальних процесів і фізіологічних можливостей дітей. Видатний лікар вважав, що на першому плані у педагогічній діяльності має бути комплексне всебічне вивчення дитини з урахуванням закономірностей її психічного розвитку. Основне завдання середньої школи вбачав у «виховному навчанні», яке повинно мати на меті гармонійний розвиток особистості, різних сторін її психічного життя [9].

Обґрунтовуючи педагогічні і психологічні аспекти навчально-виховного процесу, він звертає увагу на роль педагога і вказує на необхідність його ґрунтовної професійної та моральної підготовки. Головне, на його думку, аби вихователь спрямовував свою діяльність на душу дитини.

Вагоме значення в історії вітчизняної психології та педагогіки мала його праця «Про явища розумового стомлення дітей шкільного віку», яка стала підґрунтям наукових досліджень у країнах Західної Європи.

Як лікар він звертав особливу увагу на хвороби дитячої психіки, зазначаючи при цьому, що деякі захворювання мають не лише фізіологічне підґрунтя, а й можуть бути спровоковані неправильним вихованням, поганим прикладом тощо. Тому вирішення таких проблем є справою не лише лікарів, фізіологів, а й психологів і педагогів. Основні його ідеї з цього приводу знайшли відображення у працях «Психологічні основи виховання і навчання», «Психологічна боротьба з самогубством в юні роки». Науковий доробок ученого належить до найяскравіших здобутків світової медицини, гуманістичної психології та педагогіки кінця XIX – початку XX століття.

Феофіл Янковський (1860–1928) – видатний вітчизняний клініцист, учений-терапевт, академік Академії наук УРСР, один із засновників Київської терапевтичної школи і Наукового товариства студентів-медиків Імператорського універ-

ситету Св. Володимира, зробив значний унесок не лише в розвиток світової медицини, а й становлення системи вищої медичної освіти України. Прийшовши відмінну фахову підготовку на медичному факультеті Київського Імператорського університету Святого Володимира, удосконаливши свої теоретичні знання та набувши неабиякого практичного досвіду на базі Олександрівської лікарні, він стає взірцевим учителем для студентів. Лекції професора Яновського відзначалися особливою майстерністю викладу, науковою глибиною і новизною. Особливу вагу лектор звертав на новітні досягнення в галузі суміжних дисциплін, забезпечуючи таким чином міждисциплінарну інтеграцію. Обов'язковим елементом його лекції було підтвердження теоретичного матеріалу фактичними даними, звідси широко застосовує таку форму навчання як огляд хворих. Перед студентами ставив завдання навчатися розрізняти головне і другорядне як біля ліжка хворого, так і в наукових дослідженнях, та не допускати упереджених висновків [6]. Такий підхід, на його думку, є обов'язковою складовою клінічного мислення.

Неабиякої уваги заслуговує постать Софії Окуневської (1865–1926 рр.). Вона увійшла в історію як перша жінка-лікар у Західній Україні. Близько закінчивши престижний Цюриховський університет, отримавши ступінь доктора медицини, вона попри всі перешкоди й заборони отримує право на медичну практику і здобуває посаду лікаря у Львові. Її невичерпна енергія, висока освіченість та ерудованість викликають неабияке захоплення серед оточення. Тривалі дружні стосунки пов'язують її з О. Кобилянською, В. Стефаником. Не дивлячись на велику професійну завантаженість, Окуневська активно займається громадською діяльністю. З її іменем пов'язано заснування руху за гендерні права жінок Західної України. Разом з О. Кобилянською за підтримки Олени Пчілки Софія Окуневська брала участь у підготовці видання українського жіночого альманаху «Перший вінок», що був першою у світі антологією жіночої творчості.

Займаючись медичною практикою та науковою діяльністю в галузі медицини, Софія Окуневська створює школу акушерів-гінекологів, обґрунтовує принципи навчання середнього медичного персоналу на науковій основі, вперше на Західній Україні організовує курси для сестер милосердя та акушерок [3]. Свої педагогічні погляди будує на демократичних і гуманістичних ідеалах. Великого значення надає утвердженню духовних цінностей. Софія Окуневська як ніхто інший переймалася проблемами розбудови національної освіти, формування національної свідомості народних мас, утвердження статусу української мови. Вона глибоко розуміла вагоме значення освіти в житті людини як засобу збереження істинно людської сутності та шляху усвідомлення свого призначення на землі.

Видатний лікар-терапевт, академік Всеукраїнської АН, академік АН СРСР, перший директор Науково-дослідного інституту клінічної медицини

Микола Стражеско (1876–1952) був всебічно обізнаною людиною і не схвалював професійної обмеженості. Він добре розумівся на питаннях літератури і мистецтва, особисто знав багатьох діячів культури – М. Коцюбинського, М. Рильського, П. Тичину, М. Заньковецьку, Г. Юру. Його фахові знання, високоморальні ідеали та цінності відбилися на педагогічній діяльності. Він наполягав на організації викладання внутрішніх хвороб на базі лікувально-профілактичних закладів. Така методика викладання у медичних ВНЗ відіграла істотну роль у підвищенні кваліфікації лікарів. Наполегливо відстоював необхідність збільшення кількості практичних занять і підвищення рівня їхньої організації. Передаючи багатий теоретичний матеріал студентам, попереджав їх про можливі діагностичні помилки та фіксував увагу на маловідомих ознаках хвороби. Його лекційна діяльність була справжньою школою клінічного мислення, без якого, на думку М. Стражеско, не можна стати не лише вченим, а й практикуючим лікарем [7].

Досить трагічно склалася доля видатного українського вченого-гігієніста, професора медичного факультету Українського державного університету в УНР та Київського медичного інституту, засновника першої в Україні кафедри професійної гігієни та першої в Європі Київської дослідної станції з наукової організації праці у сільському господарстві, директора Інституту фізичної культури ВУАН Володимира Підгаєцького (1889–1937 рр.). Навчаючись у гімназії, він уже тоді виявив неабиякий хист до природничих наук, то подальшу освіту здобував на медичному факультеті всесвітньовідомого Юр'євського університету та Петербурзької військово-медичної академії. Отримавши звання лікаря, вдосконалює свою професійну майстерність у військових частинах Амурського козачого війська і Амурської військової флотилії, з часом виконує обов'язки лікаря 9-ї кінної дивізії, працює лікарем у кількох школах Києва; стає членом ради Всеукраїнської спілки лікарів. Поряд з цим Володимир Підгаєцький не лишається осторонь питань розбудови й розвитку української освіти, науки, культури. За часів Директорії продовжує працювати у лікарській комісії Міністерства народного здоров'я та центральному відділі Всеукраїнської спілки вчителів. Разом з іншими вченими-медиками долучається до створення медичного факультету Українського державного університету, формування відділу народного здоров'я у заснованій 1918 р. Українській академії наук. У цей же час розпочинається його активна викладацька діяльність на посаді приват-доцента кафедри загальної і соціальної гігієни. Зі створенням Інституту народної освіти Підгаєцький отримує посаду заступника декана факультету та читає курс шкільної гігієни на факультеті професійної освіти та на лікарсько-педагогічному факультеті дошкільного виховання.

Будучи невтомним дослідником, великим експериментатором Підгаєцький активно займається проблемами медичної генетики, м'язової

діяльності людини, біохімії вітамінів, гармонійно поєднуючи водночас науково-дослідну роботу з педагогічною діяльністю. За його ініціативи на базі кафедри професійної гігієни КМУ було створено комісію з наукової організації педагогічної праці. Головними завданнями роботи комісії було дослідження стану навчального процесу та його вдосконалення, вивчення структури та функцій кафедр, аналіз умов праці контингенту співробітників усіх підрозділів інституту; розроблення планів раціоналізації роботи навчальної частини, загальної канцелярії та канцелярії студентських справ тощо. Підгаєцький став укладачем навчальної програми з курсу професійної гігієни. Тут розкрився його новаторський педагогічний хист. Програма, орієнтована на забезпечення якісної загальної і спеціальної, теоретичної і практичної підготовки студентів, отримала схвалення і всі медичні інститути колишнього СРСР почали використовувати її при організації навчального процесу. Важливим аспектом навчального процесу, на думку вченого, було питання методів викладання та контролю знань студентів-медиків. Серед форм контролю особливого значення він надавав тестам, вважаючи їх запорукою систематичного контролю. Свої погляди він відобразив у ґрунтовній праці «Матеріали про організацію та методи викладання і контролю знань у медичних вищих школах» [4]. Нажаль, страшна рука тоталітарної системи знищила видатного вченого, не давши сповна розкритися творчому потенціалу видатного медика і педагога.

Як бачимо, формування та розвиток педагогічних поглядів видатних вітчизняних лікарів – якісно неперервний закономірний процес, детермінований взаємодією різноманітних факторів. Їм вдавалося гармонійно поєднувати медичну практику, науково-дослідну роботу з педагогічною діяльністю. Вони намагалися вдосконалити сам процес передачі знань, покращити якість навчального процесу, активно сприяти реформу-

ванню системи вітчизняної освіти, орієнтуючись на високоморальні та національні ідеали.

Висновок. Звернення до конструктивного потенціалу педагогічної спадщини видатних діячів медичної науки, знайомство з їхніми «інтелектуальними біографіями» відіграє значну роль у встановленні спадкоємності у поглядах на особливості системи вищої освіти, на деякі аспекти викладацької діяльності, особливості навчально-виховного процесу, на вимоги до професійно-педагогічних якостей викладача, врахування яких необхідне для визначення перспектив освітньої галузі на сучасному етапі. Вивчення особливостей педагогічної діяльності видатних лікарів II половини XIX – початку XX століття дало можливість побачити, як у складні періоди вітчизняної історії утверджувались гуманістичні тенденції в системі професійної медичної освіти, а також вказало на ті освітні традиції, що мали позитивний результат у процесі підготовки медичних кадрів, що має неабияке значення для розвитку сучасної системи медичної освіти.

Список використаних джерел

1. Володимир Підгаєцький: повернення із забуття. 1889–1937 / [Кундів Ю. І., Яворовський О. П., Трахтенберг І. М., Сахарчук І. М.]. – Житомир : Полісся, 2008. – 322 с.
2. Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)». – Київ : Райдуга, 1994. – С. 61.
3. Дорожовцев, Х. Доктор Окуневська. Медицина як спосіб емансипації [Електронний ресурс] / Христина Дорожовцев // Аптека Галицька. – 2010. – № 13. – Режим доступу: http://www.apteka-galicia.com.ua/show_article.php?year=2010&month=13&num=20.
4. Кованов, В. В. Н. В. Склифосовский / В. Кованов – Москва : Медицина, 1972. – 64 с.
5. Москаленко, В. Ф. Життєвий шлях «святого лікаря» (до 150-річчя з дня народження академіка В. Ф. Янковського) / В. Ф. Москаленко, В. З. Нетяженко, І. А. Свінціцький // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2010. – №4. – С. 6–10.
6. Незабутні постаті / [авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В. В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін.]. – Київ : Світ Успіху, 2005. – С. 248–249.
7. Теренда, Н. О. М. Д. Стражеско – видатний український кардіолог, дослідник, педагог / Н. О. Теренда // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2012. – №1. – С. 119–124.
8. Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., у двох книгах / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005, кн. 1. – С. 308–316.
9. Никольская, А. А. Сикорский И. А. : Гармония развития и воспитания / А. А. Никольская // Педагогика. – 1994. – №3. – С. 76–80.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 02.04.2016

Кундів Ж. П. К вопросу участия ведущих отечественных врачей в образовательном процессе второй половины XIX – начала XX века.

А Рассмотрены важные вехи жизни и деятельности плеяды известных украинских врачей второй половины XIX – начала XX века: Николая Склифосовского, Ивана Сикорского, Феофила Яновского, Софии Окуневской, Николая Стражеска, Владимира Подгаецкого и раскрыт их вклад в развитие и становление отечественной педагогики. Доказано, что они были не только фундаментами в области теоретической и клинической медицины, но и инициаторами реформ в системе образования.

Ключевые слова: педагогическое наследие, образовательная деятельность, медицинская практика, схоластический процесс, медицинская наука, современная педагогика, доктор.

Kundii Zh. P. The question of leading native doctors' participation in education at the late XIX – early XX century.

S The present study analyses prominent Ukrainian doctors' important milestones of life and activities at the late nineteenth – early twentieth century. They are Mykola Sklifosovskyi, Ivan Sikorskyi, Feofil Ianovskyi, Sofiia Okunevska, Mykola Strazheska, Volodymyr Pidhaetskyi. Their contribution to the formation of national education was described.

It was proved that they were not only the founders in the field of theoretical and clinical medicine, but also the initiators of reforms in the educational system.

Key words: pedagogical heritage, educational activity, medical practice, scholastic process, medical science, modern pedagogy, doctor.